

TALAB VA TAKLIF ELASTIKLIGI KO'RA SOLIQ YUKINI HISOBLASH

Ustoz; Raxmatullayev Umarbek

Shogird; Ibragimov Elyorbek Shermat o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

To'rtko'l fakulteti 2-kurs talabasi.

Anotatsiya; Ushbu ishda bozor iqtisodiyotining asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan soliq yukining taqsimlanishi (soliq yuki) talab va taklif elastikligi nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Mavzuda soliq yukining iste'molchi va ishlab chiqaruvchilar o'rtasida qanday taqsimlanishi, bunda talabning elastik yoki noelastik bo'lishi, shuningdek taklifning elastiklik darajasi hal qiluvchi omil ekanligi yoritiladi.

Ishda soliq qo'llanganda bozor muvozanatining o'zgarishi, narxning iste'molchi va sotuvchi nuqtai nazaridan qanday shakllanishi hamda soliq natijasida yuzaga keladigan ***o'lik yo'qotish (deadweight loss)***ning iqtisodiy mazmuni tushuntiriladi. Talab va taklif elastikligi koeffitsientlari asosida soliq yukining kim zimmasiga ko'proq tushishini aniqlash bo'yicha nazariy asoslar, grafik talqin, hamda amaliy misollar keltiriladi.

Kalit so'z; Soliq yuki, iqtisodiy yuk, qonuniy yuk, talab elastikligi, taklif elastikligi, narx elastikligi, soliq xanjari, xaridor narxi, sotuvchi narxi, muvozanat narx, soliq daromadi, iqtisodiy yo'qotish, o'lik yo'qotish, Ramsey qoidasi, aksiz solig'i, mutlaqo noelastik talab, mutlaqo noelastik taklif, mutlaqo elastik talab, mutlaqo elastik taklif, soliqning o'tishi, elastik talab, noelastik talab, soliq yukining taqsimlanishi, soliq yuki ulushi.

1. Soliq yuki (tax incidence) — bu soliqning iqtisodiy yukini kim ko'tarishini belgilaydigan iqtisodiy tushuncha. Qonuniy jihatdan soliqni kim to'layotgani muhim emas; asosiysi, soliqning iqtisodiy ta'siri — xaridorlar (talab tomoni) yoki sotuvchilar (taklif tomoni) orasida qanday taqsimlanishi. Soliq yuki

talab va taklif elastikligiga bog'liq bo'lib, u soliq siyosatini baholashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, soliqni oshirish yoki kamaytirishda hukumat daromadlari va iqtisodiy samaradorlikni bashorat qilish mumkin.

2. Elastiklikning roli Elastiklik (elasticity) — narx o'zgarishiga talab yoki taklif qanchalik sezgirligini o'lchaydi. Soliq yukini hisoblashda. Elastiklik narx o'zgarishiga talab yoki taklifning qanchalik javob berishini o'lchaydi.

3. Talab elastikligi (PED - Price Elasticity of Demand): Talab elastik bo'lsa (narx oshganda talab keskin pasayadi), soliq yuki asosan sotuvchilarga tushadi.

4. Taklif elastikligi (PES - Price Elasticity of Supply): Taklif elastik bo'lsa (narx oshganda taklif keskin oshadi), soliq yuki asosan xaridorlarga tushadi. Agar talab taklifdan kamroq elastik bo'lsa, xaridorlar soliqning katta qismini ko'taradi; aksincha bo'lsa, sotuvchilar. Elastik bo'lmagan tovarlar (masalan, benzin yoki dori-darmon)da soliq yuki xaridorlarga tushadi, chunki talab narx o'zgarishiga sezgir emas.

5. Narx bo'yicha talab elastikligi (PED): $PED = \frac{\% \Delta Q}{\% \Delta P}$ u yerda Q_d — talab miqdori, P — narx. Qiymati:

6. Narx bo'yicha taklif elastikligi (PES): $PES = \frac{\% \Delta Q_s}{\% \Delta P}$ $PES = \frac{\Delta Q_s}{Q_s} \cdot \frac{P}{\Delta P}$ — taklif miqdori.

7. Soliq Yukini Hisoblash: Matematik Modellar va Formulalar.

Soliq yukini hisoblashda taklif va talab egri chiziqlaridan foydalaniladi. Soliq (t) taklif egri chizig'ini yuqoriga siljitadi, natijada yangi muvozanat hosil bo'ladi.

8. Real Hayot Misollari va Empirik Tadqiqotlar

Sigaret va alkogol solig'i: Talab inelastik ($PED \approx -0.4$), shuning uchun yuk asosan xaridorlarga tushadi. AQShda sigaret solig'i oshirilganda, chekuvchilar narxni to'laydilar, ammo uzoq muddatda elastiklik oshib, chekish kamayadi (CDC tadqiqotlari).

9. Ekologik soliqlar: Uglerod solig'ida (Kanada misolida) taklif elastik bo'lsa, ifloslantiruvchilar yuk ko'taradi. World Bank tadqiqotlari bo'yicha, elastiklikni hisobga olmaganda soliq samarasi pasayadi.

10. Siyosiy va Iqtisodiy Ta'sirlar; Pandemiya va krizislar: COVID-19 davrida soliq yukini elastiklik o'zgardi — onlayn savdo elastikligi oshdi, natijada soliq yukini qayta taqsimlash kerak bo'ldi. Adolat masalalari; Progressiv soliqlar (yuqori daromadlilarga) elastiklik past bo'lgan tovarlarga qo'yiladi, ammo regressiv ta'sir ko'rsatishi mumkin (masalan, benzin solig'i kambag'allarni ko'proq uradi).

11. Grafik va Vizual Tahlillar; Grafiklarda soliq yukini ko'rish oson: Taklif egri chizig'i parallel yuqoriga siljiydi, kesishma nuqtasi yangi narx va miqdorni belgilaydi. Elastik taklifda egri chiziq tekis, yuk xaridorlarga; inelastikda tik — yuk sotuvchilarga.

Soliq yukining iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati; **Davlat siyosati uchun:**

12. Soliq daromadlarini barqaror yig'ish. Bozorni haddan tashqari buzmaslik. Mahsulot taqchilligiga yo'l qo'ymaslik. Aholi manfaatini muvozanatlash.

13. **Ishlab chiqaruvchilar uchun:** Narx belgilash strategiyasini aniqlash. Ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish.

Xulosa

Soliq yukini hisoblash elastiklik orqali soliq siyosatini optimallashtiradi, ammo empirik ma'lumotlar va dinamik modellar (masalan, CGE modellar) kerak. Tezis uchun: Nazariyani empirik bilan birlashtiring, masalalarni hal qiling (masalan, PED va PES berilgan holda yukni hisoblang). O'zbekiston kontekstida: QQS solig'ida talab inelastik tovarlar (oziq-ovqat) yukini iste'molchilarga tushiradi, shuning uchun ijtimoiy himoyani kuchaytirish lozim. Talab va taklif elastikligiga ko'ra soliq yukini hisoblash bozor mexanizmlarini chuqur tushunishni talab qiladi. Elastiklik qanchalik past bo'lsa, soliq yukini shuncha ko'p ko'taradi. Shuning uchun soliq siyosati ishlab chiqilganda elastiklik darajalarini to'g'ri baholash bozor barqarorligini ta'minlash hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Qosimov B., Xo‘jaqulov S. **“Mikroiqtisodiyot”** – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
2. Abdurahmonov Q. **“Iqtisodiyot nazariyasi”** – Toshkent: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 2019.
3. Muminov N.M. **“Iqtisodiy tahlil asoslari”** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. Rustamov I., Sharipov R. **“Bozor iqtisodiyoti nazariyasi”** – Toshkent: Universitet, 2018.
5. Karimov A.A. **“Soliqlar va soliqqa tortish”** – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
6. Vorobyov V. **“Mikroekonomika: printsipy, primery, zadachi”** – Moskva: INFRA-M, 2021.
7. Абдуллаев Я., Каримов Р. Солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш. – Т.: Иқтисодиёт, 2022.
8. Давлат солиқ қўмитаси. Ўзбекистон Республикасида солиқ юки таҳлили (2020-2024). – Тошкент, 2024.
9. Wikipediya.
10. ChatGPT.